

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL'DAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Türk dilinin ustalarından biri olan M. Ş. Esendal (1883-1952); hikâye ve romanlarıyla tanınan, dilimizin sadeleştirilmesinde önemli çabalar harcayan bir yazarımızdır. Özellikle Anadolu insanının hayatlarını yakından izlemiş, görüp yaşadıklarını da eserlerine taşımıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra bile, dilinin sadeliği ve akıcılığıyla bugün bile rahatlıkla okunan hikâyeleri ancak son elli yılda bir araya getirilebilmiş ve kitap olarak raflarda yerini almıştır.

Romanları arasında *Ayaşlı ile Kiracıları* (1934), *Vassaf Bey* (1983) ile *Miras* (1988); hikâye kitapları ise *Otlakçı* (1983), *Mendil Altında* (1983), *Sahan Külbastısı* (1983), *Veysel Çavuş* (1984), *İhtiyar Çilingir* (1984), *Hava Parası* (1984), *Bizim Nesibe* (1985), *Kelepir* (1986), *Gödeli Mehmet* (1986), *Güllüce Bağları Yolunda* (1992) ve *Gönül Kaçanı Kovalar*'dır (1993).

Taradığım ve fişlediğim üç eserinden aldığım madde başlarını ve *Türkçe Sözlük*'te var olup da örnekleri bulunamayanları aşağıda veriyorum. Alıntılanan örnek cümlelerde M. Ş. Esendal'ın yazımına hiç dokunulmamış, olduğu gibi aktarılmıştır. Ayrıca her maddenin sonunda eserin kısaltmasıyla birlikte sayfa numarası da yay ayaç içinde gösterilmiştir.

Gelecek zaman içinde diğer eserlerini de okuyup, sözlüğümüzle karşılaştırarak Esendal'ın katkılarının daha da çoğalacağını düşünüyorum.

almakçı: 'Almak işini yapan kimse' anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır. Örnek cümleye bakarak belki (gelin al-

makçıya gitmek) olarak alınması hâlinde anlamı daha kolay anlaşılabilir. Memduh Şevket Esendal'ın eserlerinde daha çok altı çizilen Orta Anadolu bölgesindeki yöreye ait bir ifade olması bakımından sözlüğüme alınırken “hık.” kısaltmasıyla verilmesi uygun düşecektir. “Ertesi gün, erken kalkabilenler, binip çekildiler; köyden kasabaya gelin almakçıya gidecekler hazırlandılar.” (MA, s. 117)

baştankara: Sözlüğümüzde böyle bitişik yazılan madde başında sadece bir kuş türü açıklanıyor. (Baş) maddesi içinde de (baştankara etmek) örneksiz geçilmiş. Yine örneği bulunamayan (baştankara gitmek) ayrı yazılmış. Yazarın örneği şudur: “Her gün ağzında dolaştırdığı bu sözler, bizim kızı baştankara bir bataklığa sokabilirdi. Sokmadı ise bu, bizim kızın yaradılışının, ablamın koyduğu yeni töreye uygun gelmeyişidir.” (MA, s. 136) Bu cümleye göre anlamı için ‘doğrudan doğruya, önünü sonunu hesap etmeksizin’ diyebiliriz.

çamaşır ertesi ol-: Bu ilginç deyim *TS* içinde bulamıyoruz: “Ben bu kadar güler yüzle çamaşır yıkayan kadın görmedim. Kaynanam da yıkar ama, iki gün de çamaşır ertesi olur, yatar. Suratından düşen de bin parça olur.” (MA, s. 84) Yazarın bu açıklamasına bakıp, anlam olarak ‘çamaşırın hepsini el, kol gücüyle yıkadıktan sonra çok yorgun düşmek; aşırı sinirli ve surat-sız olmak’ diyebiliriz. Yazarımız da bu deyim *çift tırnak* içinde özellikle belirterek vermiş...

çamurlaş-: Sözlüğümüzde gösterilen mecaz anlama uygun bir örnek: “Aman eskici başı, düşün de söz ver, Perşembe tez gelir. Buraya gelince çamurlaşırım.” (MA, s. 80) Görüldüğü gibi, (eskcibaşı) ayrı yazılmıştır.

deligöz: Sözlüğümüzde bu madde başı bulunmuyor: “Aradılar taradılar, deligöz zıpır bir herif buldular, kızı veresi oldular. Behice de paçaları sıvadı, bunu gelin edecek oldu.” (MA, s. 80) Anlamı için ‘aklı başında olmayan, çılgın, delidolu’ yazmamız uygundur. Bu örnek cümlede geçen (veresi olmak) ibaresi de *TS*'de yoktur. Bu tür (...ası gelmek / ...esi olmak) ile yapılanların sözlüklere alınması gerekir. Nitekim sözlüğümüzde (göresi gelmek) 969. sayfada verilmiştir.

devayımisk: “Böyle gecelerde misafir olsun olmasın yemek çıkarılır, bozalar, leblebiler alınır, kuruyemiş, devayımisk yenirdi.” (M, s. 17) Sözlüğümüzde bulunmayan bu kelimenin anlamı ‘içine misk otu katılarak yapılan ve şifa niyetiyle yenilen bir tür tatlı, helva’dır.

doğdur-: “Sonra da çalgılarını önlerine katıp köyün üst başındaki pınar yerine çıktılar, güneşi doğdurdular.” (MA, s. 117) örneğini ekleyip geçelim.

efendizade: *TS*'de bulunmayan ve asıl anlamı 'efendinin oğlu' ise de örnekte görüleceği üzere anlamına 'soylu, varlıklı kişi, makam sahibi' dememiz mümkündür: "Bacı, gelir günlerce Şefik Bey'de oturur, Göztepe'ye gider, Kuruçeşme'ye Atiye Hanım'ın yalısına gider, hulasa haftalarca efendizadesinde dolaşır kalırdı." (M, s. 13)

ekşice söyle-: Sözlüğümüzde (ekşice) maddesi yok. Anlamı 'biraz ekşi, ekşiye benzer' olarak alındıktan sonra mecaz anlamı 'hoş olmayan, sıkıntı verici' olan bu ibare eklenip 'kırıcı konuşmak, rahatsızlık verecek şekilde söz söylemek' ilave edilebilir: "Ben salata mı alırdım! Komşu hatırı. Biraz ekşice söylesen, bizim bayan darılır." (MA, s. 75)

endişenak: Farsça kökenli bu sözün anlamı 'tasalı, kaygılı, kuşkulu' olup sözlüğümüzde yer almıyor: "Hastanın hizmetini gören kadından şikayet ediyor, endişenak görünüyor ve onun bu halleri Saime'nin gözünden kaçmıyordu." (M, s. 163)

esef çek-: *TS*'de bulunmayan bu ibarenin anlamı 'üzülmek, dertlenmek'tir: "Hanımefendi memnuniyetinden uyku uyuyamıyor ve yerinden tez tez kalkıp her zaman Asım'ın odasına gidemeyeceğine esef çekiyordu." (M, s. 179)

ev aç-: Sözlüğümüzde örneksiz geçilen birinci anlama uygun düşen bir örneği ekleyelim: "Bu pahalılıkta yeni ev açacaklar." (VE, s. 165)

fikrine düş-: "O da, ötedenberi bir yalı almak istiyormuş, Doktor'un yalısını almak fikrine düşmüş, bu münâsebetle de hem görüşmek, hem de yalılı bir alıcı gözüyle görmek istemiş." (MA, s. 44-45) Anlam olarak 'aklına gelmek, akıl etmek' yazabiliriz. Sözlüğümüzde bulunan (alıcı gözüyle bakmak / veya görmek) maddesindeki örnek olumsuz biçimiyle kurulmuş bir cümledir, bu örnekle değiştirilmesi gerekir.

geçinmeğe gönlü ol-: Sözlüğümüz içinde bu deyimini bulamıyoruz: "Bir yaradılıştaki olmasalar bile, geçinmeğe gönülleri olunca, bir anlaşma yolu bulup birlikte kocayan karı kocalar çoktur." (MA, s. 175) Anlam olarak 'birlikte hayatı paylaşmaya razı görünmek, beraberce yaşamayı kabul etmek' açıklamasını yapabiliriz.

gölgeli: *TS* içindeki anlamdan farklı, mecazi bir anlamı var. 'Zengin, gani gönüllü, makam sahibi' diyebiliriz: "Bereket versin, rahmetli babam gölgeli adamdı." (VB, s. 47)

göynünü bulandır-: Sözlüğümüzde "hık." kısaltmasıyla vermemiz gereken bu ibarede geçen (göyün / göynü) yazı dilindeki (gönül) sözünün değişik biçimi olup burada 'mide' anlamında kullanılmıştır: "Doktor'un hanımı

çayla yemek için misafirlerine bir bisküit olsun vermemiş. Sade çay Nadir Hanım'ın göynünü bulandırır ama, neyse. Ses çıkarmadı.” (MA, s. 54)

havacıva: Örneği eksik kalmış: “Ayağını sade f yağı ile oğup üstüne sıcak tülbent koyuyorlar. Havacıva muşamba yapıp sarıyorlar.”

Hint horozu: Sözlüğümüzde (Hint) ile başlayan birçok madde başı var ancak bu gösterilmemiş: “Yorgunluktan helak olmak derecelerine düştükleri halde hâlâ birbiriyle boğuşan Hint horozları gibi yekdiğerini üzüp zedelemekte devam eyliyorlardı.” (M, s. 153-154) Karşılık olarak (ispenç) tavuğu veya horozu olarak bilinmektedir.

iki hırtı bir pırtı: “Yağma yok küçük hanım, iki hırtı bir pırtı ama olsun, mal canın yongası.” (VB, s. 38) Bu ilginç deyimî sözlüğümüzde bulamıyoruz. Halk arasında kullanılan anlamıyla ‘basit, adi, değersiz birtakım eşya’ demektir.

imtihana çek-: Sözlüğümüzde bulunan ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Tuhaf, sanki ben sizin üstünüze birini sevmişim, herkese rezil olmuşum gibi, beni sevgiden imtihana çekmek istiyorsunuz.” (MA, s. 193)

istinatgah ol-: “Yalnız, Asım, Atiye Hanım'dan başlayarak, Dilber'e kadar evde herkese istinatgah olmuş gibiydi.” (M, s. 155) Sözlüğümüzde bulunmayan bu maddeye ‘güvenilen, dayanılan, sığınılan kimse olmak’ açıklamasını yazabiliriz.

kesimci: *TS*'de bu anlama gelen bir açıklama yok. Anlam olarak ‘tahmin edilen yıllık geliri kestirip pazarlıkla ürüne sahip olan kimse’ diyebiliriz: “Eski varlıkları, ağalıkları elden gideli, çiftlikler kesimcilere, ortakçılara verileli, epeyce yıllar olmuştur, ancak gene ağalıklarını elden bırakmak istemezler.” (MA, s. 113)

kışkı at-: “Okumasın diye ben kitapları saklıyorum, siz de okusun diye kışkı atıyorsunuz.” (MA, s. 126) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamını ‘kışkırtıcı söz söylemek’ olarak verebiliriz.

kıtça: *TS* bu kelimeyi almamış: “Aralarında, kuşağını, poturunu çıkarmamış beyler olduğu gibi, okuyup yazması kıtça, ceket, pantolon giymiş, ötede beride kaymakamlık, mutasarrıflık etmiş olanlar da vardı.” (MA, s. 114) Anlamı ‘biraz, azıcık, kıt gibi’dir.

küfüv: Arapça kökenli bu sözün anlamı ‘denk, birbirine benzeyen veya yakışan’ olabilir: “Bunun en büyük sebebi de kendine küfüv bir adam bulamamasıydı.” (M, s. 61)

lakırdısı bol ol-: Bu deyimı sözlüğümüz almamış. ‘Konuşacak sözü, anlatacak konusu çok olmak, geveze, çalçene’ anlamındadır: “Lakırdısı bol bir hanım olduğu Nadir Hanım’ın yüzünden belli. Yalnız söze başlamak yeter.” (MA, s. 39)

mahafil: Arapça (mahfil) sözünün çoğulu olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Hanımlar mahafilinde bu mesele büyük dedikodulara sebep olmuştu.” (M, s. 81)

mahalle kızı: “Bu hanımın, şımarık mahalle kızı olduğu zamanları bilenler, onu rahatça tanıyabilirlerdi.” (MA, 47) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibare ‘kaba saba, görgüsüz, basit kimse’ anlamına gelir.

makastar: Örneğini verelim: “Paris’e yazıldı. Oradan, ölçü üstüne gönderdiler. Elbette onların makastarları başka, ama, ne olsa noksan oluyor.” (MA, s. 48)

mariz: “Kadın, dokuz çocuk doğurmuş, mariz, zayıf bir hale gelmişti.” (M, s. 203) örneği yeterlidir.

medyun ol-: Sözlüğümüzde bu biçimdeki fiille olanı bulunmuyor: “Şefik Bey’e ve Faika Hanım’a karşı medyun olduklarını düşünerek çalışıyor.” (M, s. 176) Anlamı ‘minnet borcu duymak, kendini borçlu hissetmek’ olarak verebiliriz.

muavenetsiz: TS içinde bulunmuyor: “İnsanları hayatın rekabetleri, derin mücadeleleri içinde tesanütsüz, muavenetsiz görüyordu.” (M, s. 23) ‘Yardımsız, desteksiz’ anlamındadır.

muazzep ol-: TS’de fiilli biçimi bulunmuyor: “Babasının bu yalanlarına vakıf olduktan sonra onlardan son derece muazzep oluyordu.” (M, s. 88)

muşamba: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlam için uygun bir cümle: “Mamafi, üstüne muşambayı giyip gitmek de kabil.” (M, s. 96)

muzır: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “İtiraf etmelidir ki, bu mekteplerde, bu dadılar elinde kendi yaşında bulunacak kızlar için muzır bir şey öğrenmişti.” (M, s. 102)

müjde: “Sen benim müjdeme ne vereceksin bakalım?” (VB, s. 52) örnek cümlesi sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygundur.

mümtaziyet: ‘Seçkinlik, seçkin olma durumu’ anlamına gelen bu Arapça söz sözlüğümüzde yoktur: “Canip Bey’ce, bu onları muhitlerinden ayıran bir mümtaziyetti.” (M, s. 87)

müptelaca: Sözlüğümüzde bulunmayan bu kelimenin anlamı ‘biraz düşkün, meraklı, bağımlı’ olarak yazılabilir: “Zekeriya Bey, yaşlıca, biraz geçgince; kadın taze, biraz da süse, ziynete müptelaca idi.” (M, s. 33)

müreccah: “Babasıyla anlaşmak bunların hepsine müreccahtı.” (M, s. 182) örneğini ekleyelim.

mürtesim: Sözlüğümüz bu sözü (mürtesem) olarak almış ve örnek bulunamamış: “Perdenin bir kenarından bir ağacın yüksek dallarının havaya düşen mürtesimleri görüldü; onlara bakarken uyumuştı.” (M, s. 38)

müstait bulun-: Bu fiille yapılmış biçim sözlüğümüzde yoktur. Anlamı ‘doğuştan yeteneği olmak, kabiliyete sahip bulunmak’tır: “Nuriye Hanım da her türlü fenalığa müstait bulunuyordu.” (M, s. 176)

oturmağa gel-: “Kış gecesi, komşu kadınlar bize oturmağa gelmişlerdi, onları dinledim.” (MA, s. 63) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘bir süre sohbet etmek için ziyarette bulunmak’tır.

önemlendir-: ‘Daha fazla önemli göstermek’ anlamında olup *TS* içinde yer almamaktadır: “Oğlan, bu mektupta, bu ayrılığı canlandırmak, önemlendirmek için neler biliyor, ne acıklı, ne dokunaklı sözler biliyorsa hepsini yazmış.” (MA, s. 131)

önü sıra: “İstatistik müdürü Salim Bey, merdivenden inerken, ayrı ayrı kalemelerden çıkmış birkaç genç, önü sıra, iniyor, konuşup görüşüyorlardı.” (MA, s. 106) örneğini ekleyelim.

pirinç: Sözlüğümüzde (II) olarak gösterilen maddedeki ikinci anlama uygun düşen örnek: “Şefik Bey, Yüksek Kaldırım’daki evinde sarı pirinç kar-yolasında korkulu rüya görerek uyandı.” (M, s. 11)

püren: Sözlüğümüz (süpürge otu) anlamını vermiş. Oysa yazarın örnek cümlesinde ikinci bir anlam daha gösterilmiştir. ‘Çam ağacının iğne biçimindeki yaprakları’ diyebiliriz: “Çam pürenleri ıslıklar çalıyor ve dalların pancurları, kaplamayı kamçılıdığı duyuluyordu.” (M, s. 67)

sahrai: Bu sıfat biçiminde olan ve ‘sahraya ait, kıra, ovaya benzer’ anlamına gelen kelime sözlüğümüzde yoktur: “Orada oturunca insanın kalbi sahra-ri bir zevk duyuyordu.” (M, s. 86)

saldide: Farsça kökenli olan bu kelime *TS* içinde yer almıyor. ‘Yaş görmüş, ihtiyar, tecrübeli’ anlamlarını verebileceğimiz söze örnek şudur: “Bir iş yaptıklarına kail saldide müdürler, mümeyyiz beyler birer birer gözünün önünden geçiyordu.” (M, s. 25)

saylav: “Yeni Parti gelirse bütün emeklileri saylav seçtireceklermiş, dedim.” (VB, s. 16) örneğini ekleyelim.

serzenişkâr: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamını ‘sitemci, başa kakıcı’ olarak verebiliriz: “Salime, ekseriya olduğu gibi, bir ev kadını tarzıyla serzenişkâr, babasına baktı.” (M, s. 95)

serzenişte bulun-: Örneği bulunamamış: “İki kardeş, bu ziyaretle barıştılar, iki kardeş birbirine serzenişte bulundular.” (M, s. 180)

son gürlüğü: Sözlüğümüz bu deyim almamış. Aslında bu ibarenin ‘Allah son gürlüğü versin’ şeklinde halk arasında hayır dua olarak kullanıldığını biliyoruz. Anlamı için ‘hayatın sonuna doğru veya son yıllarında mutlu, zengin ve mesut yaşamak’ diyebiliriz: “Vassaf Bey güldü; ihtiyara son gürlüğü verilmiş desenize, dedi.” (VB, s. 24)

taşlıca: *TS* içinde bu madde başı yok. ‘Mezarlık’ anlamındadır: “Bereket versin hekimler sıkı bastılar., seni biraz hizaya getirdiler. Yoksa çoktan taşlıcayı boylamıştın.” (MA, s. 86)

tekmil: Sözlüğümüzde örneksiz geçilen üçüncü anlama uygun örnek: “Salime, birden bire, ya ölürse, diye düşündü ve sanki tekmil kanı kalbinde toplandı.” (M, s. 166)

teressüm et-: Bu Arapça kökenli söz sözlüğümüzde bulunmuyor: “Ufak lambanın ışığında, bu karanlık aynanın içinde teressüm eden bu hayal, insana sergüzeştler düşündürülen esrarengiz bir şeydi.” (M, 104) Anlamı için ‘resim gibi şekillenmek’ diyebiliriz.

ucundan kıyısından: Sözlüğümüz almamış: “Sonra Yusuf’u ve ailesini göz önüne getirdi. Bunlar da değişen, yenileşen, yaşayışa ucundan / kıyısından da olsa girmiş, sürüklenip giden bahtiyarlar.” (MA, 57) Anlamı ‘biraz, yavaş yavaş’ olabilir.

üzüntüsüzce: ‘Üzüntü çekmeksizin’ anlamında olup *TS*’de yoktur: “Başka yerde düşünmesinden üzüldüğüm sözleri, işleri, yatakta üzüntüsüzce uzun uzun düşünürüm.” (MA, s. 64)

vara yoğa karış-: Bu deyim de sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlam olarak ‘ilgisi olmadığı hâlde her türlü işle uğraşmak’ diyebiliriz: “Ondan sonra artık evde vara yoğa karışamazsın. Borunu da öttüremezsin boru geçer kaddın eline...” (MA, s. 201)

yemekle-: ‘Yemek çıkarmak, yedirip içirmek’ anlamındadır ve *TS* almamıştır: “Gün ortalamadan, misafirleri yemeklediler.” (MA, s. 115)

yeminli ol-: ‘Bir konu üzerinde yemin ederek kendini yasaklamak’ anlamındadır. Sözlüğümüzde yoktur: “Bahse tutuşmam. Ben yeminliyim. Bildiğimi de kimseden sormam.” (MA, s. 31)

yoluş: “Kız, saçlarını, suratını, dudaklarını, tırnaklarını boyar. Kaşlarını da yolar. Bu boyanışlar, yoluşlar da kızı çirkinleştirir.” (MA, s. 128) Örneğini vermekle yetinelim.

Taranan Eserler:

Esental, Memduh Şevket, *Mendil Altında*, Bilgi Yay., 3. bs., Ankara 1983, 224 s. (MA)

_____, *Miras*, Bilgi Yay., 1. bs., Ankara 1988, 231 s. (M)

_____, *Vassaf Bey*, Bilgi Yay., 1. bs., Ankara 1983, 250 s. (VB)